

Wybrane determinanty kształtowania tożsamości psychospołecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną

Aksamit D. Some determinants of psychosocial interpretation identity of persons with intellectual disabilities / D. Aksamit // Actual problems of the correctional education : Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University / edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. – Issue 5.- Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006, 2015.– P.5–16

В статті автор звертає увагу на детермінанти формування особистості дітей, які мають певні відхилення в інтелектуальному розвитку. При цьому підкреслюється, що особистість формується під впливом різних факторів, серед яких найбільш значущими є простір і соціальна реальність, починаючи з народження.

В статті широко представлені дослідження багатьох вчених-психологів, предметом уваги яких було дослідження інтелектуально відсталих дітей з метою становлення їх як особистостей. При цьому звертається увага на роль сім'ї у вирішенні даної проблеми. Підкреслюється значення впливу освіти на процес формування дітей з обмеженими фізичними і розумовими здібностями, як повносправних громадян суспільства.

Автор статті підкреслює, що, незважаючи на існуючі стереотипи та упередження, люди з відхиленнями в інтелектуальному розвитку намагаються брати участь в різних соціальних ситуаціях, формуючи протягом багатьох років своє „я”. Тому процес становлення їх як особистості у світі повному змін та загроз, є областю наукової діяльності, яка відкриває багато нового в людині, допомагає їй сприймати себе в перспективі не тільки в якості індивідуального „я”, але і в якості соціального „ми”.

Ключові слова: людина, особистість, інвалідність, соціальна група, стереотипи, дослідження, розвиток, суспільство.

Niepełnosprawność i uwikłana w niej tożsamość jednostki z daną cechą, jest tematem zainteresowania wielu badaczy. Osobowość, tożsamość osobistą i społeczną kształtują różne czynniki, jednym z najbardziej znaczących jest przestrzeń i rzeczywistość społeczna, w której jednostka funkcjonuje począwszy od urodzenia. W niniejszym artykule zaprezentowane zostaną przeprowadzone badania o charakterze jakościowym, przedstawiające znaczenie różnych wymiarów w szczególności rodziny, początku i przebiegu

edukacji na proces kształtowania się tożsamości psychospołecznej dzieci, osób dorosłych z cechą życiową, jaką jest niepełnosprawność. Pomimo istniejących stereotypów i uprzedzeń, osoby z niepełnosprawnością intelektualną podejmują próby uczestniczenia w różnych sytuacjach społecznych - kształtując na przestrzeni lat swoje „ja”. Dlatego też, proces „stawania się” w świecie pełnym zmian i zagrożeń, jest płaszczyzną badawczą, która odkrywa wiele nowego w człowieku, w procesie budowania tożsamości niejako obciążonej ciągłą konfrontacją: odbierania siebie nie tylko w perspektywie indywidualnej - „ja”, ale też w perspektywie społecznej - „my”.

Słowa kluczowe: osoba, tożsamość, niepełnosprawność, grupa społeczna.

WSTĘP

Literatura w zakresie edukacji i rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną pokazuje, że w ciągu ostatnich lat pojawiło się wiele nowych koncepcji i modeli rozumienia tego zjawiska: od biologicznego przez społeczny po holistyczny. (Chodkowska, Szabała 2012; Krauze, 2010) Również strategie działań na rzecz badanej grupy osób zmieniły się - od wykluczenia po włączenie, integrację, inkluzję. Niepełnosprawność pojawić się może na każdym etapie życia. Natomiast odpowiedź na pytanie, jak jednostka będzie żyła i funkcjonowała z niepełnosprawnością od urodzenia, w momencie podjęcia edukacji, zależy od wielu czynników, między innymi od postawy innych ludzi, ponieważ odpowiednia przestrzeń i przyjazna atmosfera wpływają korzystnie na proces kształtowania się tożsamości psychospołecznej. Jeśli przestrzeń jest ograniczona negatywnymi postawami, marginalizacją, to człowiek z niepełnosprawnością nie jest w stanie zaakceptować siebie ani generować pozytywnych wartości wobec świata i własnej osoby. Działania wynikające z idei integracji, normalizacji stwarzają jednostkom szansę bycia na równi z innymi, jednak tym samym rodzą nowe problemy natury psychologicznej, takie jak porażki, konflikty interpersonalne, również poczucie odmienności.

Prezentowane badania w niniejszym artykule stanowią próbę rozpatrzenia tożsamości jednostki z niepełnosprawnością intelektualną jako niepowtarzalnej indywidualności, lecz tym samym osoby zależnej od grupy, wspólnoty w której mieszka.

1.1 Tożsamość w kontekście społecznej stygmatyzacji i kategoryzacji

Niektórzy autorzy wyodrębniają jej dwa aspekty: tożsamość osobową i społeczną (Boski, 1992; Turner, 1985). Pierwszy rodzaj można ująć jako relację człowieka z samym sobą, natomiast drugi - tożsamość społeczna - można definiować jako relacje i stosunki z ludźmi, którzy nas otaczają, kontakty społeczne. Tożsamość społeczna jest uwarunkowana i uzależniona

od struktury społecznej, która zmienia się zgodnie z biegiem wydarzeń i ciągłym rozwojem.

Połączenia dwóch pojęć: tożsamości osobistej i tożsamości społecznej można szukać w interpretacji, jaką podaje Malewska-Peyre (1981), która łączy te dwa rodzaje tożsamości na płaszczyźnie obustronnych relacji człowieka z innymi. Autorka nazywa to tożsamością psychospołeczną, która jest rezultatem integracji doświadczeń osoby z jej funkcjonowaniem w grupie. Natomiast tożsamość osobista definiowana jest jako „poczucie jedności, podobieństwa do samego siebie, ciągłość w czasie i przestrzeni; inaczej mówiąc, względnie trwała organizacja uczuć, wartości, przedstawień, doświadczeń i planów na przyszłość, odnoszących się do siebie samego” (Malewska-Peyre, 1981, s. 27).

Człowiek uczestnicząc w różnych sytuacjach społecznych, jak podaje Wołowicz-Ruszkowska (2013, s. 66), „może operować perspektywą indywidualną albo społeczną”. Perspektywa indywidualna mówi o koncentracji i świadomości bycia kimś niepowtarzalnym, bycia unikalną jednostką, natomiast ta druga perspektywa, społeczna mówi o przynależności do grupy. Osoby z niepełnosprawnością są grupą często marginalizowaną, niechcianą, nawet izolowaną. Cechy różniące bardzo często prowadzą do procesu kategoryzacji, w którym „my” bywa zmienione na „inni” przez członków grupy, do której zalicza siebie osoba z niepełnosprawnością intelektualną, co niesie ze sobą niechęć. Można zatem opisać ten proces następująco: kategoryzacja polega na określeniu przez innych do jakiej kategorii należy człowiek (Cantor, Mischel, 1993).

Percepcja „innych” osób może przebiegać w dwojaki sposób - przez branie pod uwagę cech indywidualnych jednostki oraz przez kategorie społeczne, co jest procesem powszechnie występującym o treści negatywnej. Jest to proces arbitralnie prosty, ponieważ podejmując minimalny wysiłek poznawczy, kategoryzacja dostarcza i tak pewnych informacji (Wołowicz-Ruszkowska, 2013). Jak widzimy, istnieje różnica między przedstawionymi dwoma sposobami percypowania. Sposób wyboru dokonany przez obserwatora zależy tylko od poziomu zaciekawienia.

Analizując kategoryzację, nie sposób nie wspomnieć stereotypów społecznych tak istotnych dla podstaw teoretycznych niniejszego artykułu. Często stereotypy rozumie się jako uproszczone schematy poznawcze (Kamińska-Feldman, 1994), dlatego że mają wpływ na postawy społeczne wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz na bezpośrednie poczucie tożsamości tej grupy ludzi. Obok stereotypów pojawia się zatem jeszcze jedno pojęcie nacechowane negatywnie - uprzedzenia. Definiowane są jako „zespół sądów z reguły negatywnych dotyczących jednostek lub grup (narodowych, społecznych, religijnych czy innych) opartych na uogólnieniach wyprowadzanych z fałszywych lub niekompletnych przesłanek” (Chlewiński, 1996, s. 16). Uprzedzenia charakteryzują się tym, że mogą dotyczyć rzeczy, zjawisk, przedmiotów, a nawet pojęć, które dla wielu osób nie mają najmniejszego znaczenia w życiu. Wszystkie wspomniane procesy -

kategoryzacja, stereotypy i uprzedzenia - mogą doprowadzić do społecznej stygmatyzacji.

W czasach współczesnych stygmatyzacja nie przejawia się fizycznym napiętnowaniem, tylko proces ten dokonuje się poprzez symbolizację, naznaczanie wybranych osób (Goffman, 1963). Stygmatyzacja wyrażana jest poprzez interakcje, które mają charakter symboliczny, ponieważ posługując się stereotypami, ludzie naznaczają osoby, których nie mogą zaliczyć do kategorii „my”, a zaliczają do grupy „oni” (Goffman, 1963) co pokazują przeprowadzone badania w grupie osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Goffman (1963) w swojej koncepcji podaje następujące typy stygmatów: „ułomności ciała, związane z widocznymi deformacjami; nieakceptowalne cechy charakteru (np. uzależnienie od narkotyków, alkoholu, homoseksualizm, skłonność do samobójstw); oraz cechy związane z rasą, narodowością i religią, które są przenoszone na wszystkich członków rodziny” (Goffman, 1963, s. 4). Biorąc pod uwagę pierwszą grupę stygmatów, autor określa je jako zdyskredytowane - do tej grupy możemy zaliczyć różnego rodzaju zaburzenia genetyczne, takie jak zespół Downa.

Duże znaczenie w procesie kształtowania się i wpływu na już ukształtowaną tożsamość, ma druga grupa stygmatów, ponieważ cechy nieakceptowane społecznie, które zostały ujęte jako dyskredytujące, jednostka stara się je ukryć, mimo bycia ich „nosicielem”. Dlatego też, aby istniała „zgoda tożsamościowa” między tożsamością rzeczywistą a tożsamością oczekiwaną przez społeczeństwo, jednostka najczęściej ukrywa daną cechę. Osoby z niepełnosprawnością w wielu przypadkach są odbierane przez innych nie jako osobowości, ale jako niepełnosprawni - inaczej można powiedzieć, że są odbierane przez pewne cechy, co prowadzi do stygmatyzacji. Uzasadnione wydają się być przeprowadzone badania na temat tożsamości psychospołecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną. W artykule przedstawiona zostanie tylko część badań, dotycząca znaczenia różnych grup społecznych - na proces krystalizacji tożsamości osób z niepełnosprawnością intelektualną na przestrzeni lat.

1.2 Postępowanie badawcze

Przedstawione wyniki badań stanowią część szerszego studium badawczego, gdzie głównym celem było: porównanie postaw wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce i na Litwie w oparciu o determinanty kulturowo - psychologiczne (część ilościowa) oraz analiza znaczenia ujawnianych postaw na poczucie tożsamości osobistej i społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną w obu krajach (część jakościowa). Otrzymane dane z przeprowadzonych badań jakościowych pokazały o wiele więcej istotnych informacji, które nie były uwzględnione na etapie konceptualizacji.

Sprawiło to, że przedmiotem badania była również analiza znaczenia postaw różnych grup społecznych, określonych jako: „znaczący inni” wobec

poczucia tożsamości osobistej i społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną - co zostanie zaprezentowane w niniejszym artykule.

Stworzyło to możliwość odpowiedzi na pytanie badawcze, które zostało określone następująco: Jakie znaczenie mają postawy otoczenia na poczucie tożsamości osobistej i społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną?

Na etapie konceptualizacji nie stawiano hipotez do części jakościowej ze względu na przyjętą strategię badawczą - jest nią metodologia teorii ugruntowanej (MTU), a w tej metodologii hipotezy i pojęcia zaczynają wyłaniać się dopiero podczas trwania badań oraz analizy. (Glaser, Strauss 2009)

Tak, jak zostało wspomniano powyżej przeprowadzone badania miały charakter jakościowy, dotyczyły szeroko rozumianego pojęcia, jakim jest tożsamość, co stanowiło główny powód skłaniający do obrania metody badawczej, jaką jest: autobiograficzny wywiad narracyjny. W badaniu przyjęto definicję za Pilchem i Baumanem (2001), którzy scharakteryzowali ten rodzaj wywiadu, jako metodę pozwalającą uchwycić proces kształtowania i rozwoju człowieka oraz genezę różnych zjawisk.

Teren badań i osoby badane

Wywiady narracyjne były prowadzone w grupie osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w Polsce na terenie całego kraju. Była to grupa trudno dostępna, ale metodą kuli śnieżnej przez jednych respondentów docierano do drugich, także przez instytucje państwowe, charytatywne (fundacje, stowarzyszenia), przez blogi i strony internetowe.

Wyniki badań

Otrzymane wyniki badań z przeprowadzonych wywiadów, analizowano w oparciu o teorię interakcjonizmu symbolicznego. Za twórcę tej teorii uważa się Georga Herberta Meada (1975), który dokonał syntezy teorii Williama Jamesa, Charlesa Cooleya i Johna Deweya, opisując społeczeństwo jako „skonstruowane wzory uporządkowanego działania, które utrzymują się i zmieniają dzięki interakcji symbolicznej między jednostkami i wewnątrz nich” (za: Hałas, 2006, s. 36).

Według Meada (1975) interakcja symboliczna jest pewnego rodzaju interpretacją, jest ukazaniem ważności działania dla innej jednostki oraz definicją, za pomocą której przekazywane są wskazówki danej osobie, jak będzie wyglądało działanie (Blumer, 1973). W analizie danych uzyskanych podczas wywiadów interakcja była rozpatrywana na płaszczyźnie osoby z niepełnosprawnością w interakcji z osobami „pełnosprawnymi” i odwrotnie. Określenie, jakiego rodzaju interakcje występują między wybranymi grupami oraz jakimi prawidłowościami kierują się, na co mają wpływ i co powodują stanowiło główną płaszczyznę do analizy zebranych materiałów.

Rozwój tożsamości osobowej i społecznej bez obustronnych relacji z innymi jest niemożliwy. W wywiadach badani odnosili się do relacji z różnymi osobami i grupami, zarysowywała się współzależność między

różnymi interakcjami. Z analizy wypowiedzi respondentów wynika, że bardzo często odczuwana jest przez nich obawa, czy doświadczenie negatywnych współzależności i relacji z niektórymi osobami wpłynie negatywnie na nowo podejmowane działania. Niektórzy narratorzy, żyli z takim przeświadczeniem. Podkreślali pozycję w ich życiu osób znaczących, zwłaszcza w kontekście działań, jakie podejmowali, by zaistnieć w grupie i czuć więź z innym człowiekiem.

Nieraz zauważyłam, że najlepiej jest w moim przypadku siedzieć cicho i popierać innych. Ja nie wiem czemu, ale wiele razy spotkałam się z sytuacją, że to, co powiedziałam, nie było brane pod uwagę, a kiedy zachowuję się jak ta szara mysz, to wtedy słyszę: „Wszyscy są za tym”, więc w końcu też jestem tym wszystkim.(K)²

Stawanie się sobą jest procesem przebiegającym dwutorowo: z jednej strony, człowiek cały czas buduje swoją tożsamość, a z drugiej, ciągle negocjuje ją z innymi. Analiza wywiadów pokazała, że tożsamość psychospołeczna badanych kształtowała się przez relacje z grupą (analiza ich zachowań i wypowiedzi - jaźń odzwierciedlona) oraz przez wewnętrzny dialog respondentów. Uzyskane informacje od otaczających osób analizowali i przetwarzali na swój sposób.

Kiedyś próbowałam walczyć z tym wszystkim, ale nauczyłam się jednego - niebrania wszystkiego do siebie. Zadawania sobie pytań, dlaczego tak jest, a nie obwiniania kogoś za negatywne nastawienie do takich ludzi jak ja.(K)

Badacze z nurtu interakcjonizmu symbolicznego interpretują tożsamość jako „consensus znaczeń”, który przypisuje się człowiekowi w interakcji z innymi. Ważne miejsce zajmuje działanie społeczne, które zostało ujęte przez Meada (1975) następująco: „znaczenie działania rozwija się dzięki reakcji, tj. odpowiedzi partnerów i wywołaniu u działających odpowiedzi podobnych do tych, które są wywołane u innych” (za: Stryker, 1980, s. 131). Poprzez ciągłe kontakty jednostka - w rozumieniu interakcjonistów - posiada tyle tożsamości, ile związków i obustronnych relacji. Znalazło to odzwierciedlenie w wypowiedziach respondentów. Jest to zbieżne ze stanowiskiem interakcjonistów (Mead, 1975).

Przebywając wśród osób „zdrowych,” nie psychicznych, tak jak niektórzy to ujmują, starałam się być zawsze z boku, nie wychylałam się, starałam się nie wypowiadać, a tylko przytakiwać. Ale już wśród znajomych z mego bloku czułam się całkiem inaczej. Czasem czułam, jak bardzo się zmieniam wśród osób, których nie znam. (K)

Czasem, jakbym nie był sobą, pojawia się coś, co mnie hamuje - może strach? Czasem zadaję sobie pytanie, co ze mną się dzieje? Nie umiem rozmawiać, zapytać. Czemu się boję? (M)

Wpływ relacji podejmowanych przez badanych był analizowany w kontekście wzajemnego wpływu między ludźmi, zgodnie z tak zwaną ideą

²W celu ułatwienia interpretacji wprowadzono skróty: (K-kobieta, M- mężczyzna)

wzajemności, będącą wspólną osią wszystkich teorii interakcji (Becker, 1964). Przed rozpoczęciem badania nie brano pod uwagę tej teorii, jednak okazało się, że wypowiedzi badanych odzwierciedlają ją.

Jestem dosyć gadatliwą osobą, ale, wiesz, dzięki temu mam wielu znajomych, oni lubią ze mną rozmawiać. Ale czasem jest tak, że spotykam ludzi, którzy nie odwzajemniają chęci nawiązania kontaktu. (K)

Nasuwa się pytanie, jak opisać taką interakcję. Potocznie definiuje się ją jako komunikację, przekazywanie sobie znaków, symboli werbalnych i niewerbalnych. Badanie pokazało, że podejmowane relacje, a inaczej interakcje, respondentów z grupą „znaczących innych” zawsze miały wpływ na tożsamość. Sformułowanie „znaczący inni”, według Sullivan (2000), określa osoby obdarzane przez kogoś szczególnym uznaniem i szacunkiem, są one odpowiedzialne za socjalizację. W wywiadach respondenci podkreślali najczęściej wpływ kilku osób albo grupy, nadając im miano znaczących, wpływowych, ważnych: rodzina, środowisko rówieśnicze, szkoła, osoby z tą samą cechą, osoby będące autorytetami. Oprócz tych, których badani nazywali „znaczącymi”, w niektórych wywiadach pojawiała się „znaczące działanie”, poprzez które respondenci budowali własną tożsamość, np. wykonywana praca czy hobby. Poniżej zostaną przedstawione czynniki wpływające na proces krystalizacji tożsamości.

Rodzina

Z badania wynika, że rodzina miała istotne znaczenie w procesie kształtowania się tożsamości respondentów. W wypowiedziach badanych osób przedstawiana była różnie, jako wspierająca i akceptująca, odtrącająca lub nadmiernie chroniąca. Analiza pokazała, że jakość interakcji badanych z rodziną była w wielu przypadkach uzależniona od nasilenia wpływu niepełnosprawności na funkcjonowanie respondentów. Rodzina w ich życiu była mocno zakotwiczona w przeszłości i teraźniejszości, ułatwiało to badanym umiejscowienie siebie w społeczeństwie. Jednocześnie oczekiwali od swoich rodzin pozytywnych postaw - akceptacji i wsparcia.

Zawsze byłam lepiej traktowana od mojego rodzeństwa, rodzice na wszystko mi pozwalali. Pamiętam, że jako dziecko nie myślałam o tym w kategoriach, że moi rodzice po prostu się litowali nade mną, a tylko dlatego, że mnie bardziej kochają niż inne siostry. To się zmieniło, kiedy dziewczyny zaczęły wychodzić do znajomych, na randki, a ja zostawałam w domu - przekonywali mnie na różne sposoby. Odkąd jestem w internacie, mam z nimi rzadki kontakt. (K)

Pamiętam, jak nie potrafiłam nauczyć się pisać tak jak inni, popełniałam wiele błędów. Rodzicom nie podobało się, oni czuli jakiś żal do mnie i do siebie, że jestem trochę głupia, bo tak to ujmowali. Ale, wiesz, oni tak mówili, bo tak słyszeli od innych, bo było im przykro, nie spełniłam ich oczekiwań. Staram się dzisiaj ich zrozumieć. (K)

Zaburzone relacje zachodzące między respondentami a członkami ich rodzin w niektórych przypadkach powodowały wycofywanie się badanych, zamykanie się w sobie. Skutkowało to brakiem identyfikacji respondentów z

rodziną - pierwotną grupą odniesienia. Jak wynikało z wypowiedzi badanych, ich potrzeby emocjonalne nie były zaspokajane w stopniu, w jakim tego potrzebowali. Ważną rolę odgrywał tu ojciec, którego w niektórych wypowiedziach opisywano jako negatywnie nastawionego, rygorystę. Dotyczyło to biografii badanych wcześniej odchodzących z domu rodzinnego, gdzie obustronne relacje przypominały „linię frontu”.

Zawsze marzyłam, żeby uciec z domu. Nienawidziłam go, wyzywał mnie, mówił do mnie, że jestem kaleką. Innych traktował lepiej, nigdzie nie mogłam wyjść - wstydził się mnie. (K)

Inaczej sytuacja wyglądała u respondentów, których rodziny akceptowały na każdym etapie życia, opowiadali o sobie, o swoich możliwościach i pełnionych rolach.

To tata nauczył mnie być dobrą matką, bo moja mama szybko od nas odeszła. On był ojcem i matką. (K)

Oni zawsze we mnie wierzyli. Pomagałem ojcu w warsztacie, tak jak inni bracia. Dzięki temu dzisiaj mam pracę. (M)

Analiza wywiadów pokazała, że większości badanych nie tłumaczono, czym jest niepełnosprawność, pojawiała się, zaskakiwała w różnych sytuacjach i na różnych etapach życia. W niektórych przypadkach informowanie o niepełnosprawności miało niewerbalny charakter, przybierało postać nadopiekuńczości rodziców lub braku ich akceptacji.

Zawsze byłam lepiej traktowana, mogłam robić co chciałam i kiedy chciałam. (K)

Nie wiem czemu, ale dużo osób w mojej rodzinie chyba uważa mnie za osobę leniwą. Wiesz, że kiedyś moja mama powiedziała, że za wszelką cenę nauczę się języka angielskiego. Chodziłam na jakieś kursy, nawet mi szło, ale nie na takim poziomie, jak ona chciała. Denerwowało ją to, porównywała mnie ciągle do innych. (K)

Jak widać z przytoczonych cytatów, niepełnosprawność narratorów w jakiś sposób zaburzała stabilność rodziny, ale jej nie destruktywizowała. Widać także, że akceptacja ze strony rodziny bardzo pozytywnie wpływa na pewność siebie, na możliwość pełnienia ról związanych z tożsamością płciową oraz na budowanie tożsamości psychospołecznej przez wiele lat.

Szkoła i rówieśnicy

Proces formowania „ja” zaczyna się bardzo wcześnie, już w pierwszych dniach życia. Człowiek przychodzi na świat z pewnym bagażem, do którego należą na przykład: płeć biologiczna, przynależność rasowa oraz kulturowa, rodzice, miejsce zamieszkania itp. Kiedy w tym „bagażu” pojawi się cecha, jaką jest niepełnosprawność, to pociągnie za sobą wiele dodatkowych etapów i faz w procesie budowania tożsamości osobistej i społecznej. Początek edukacji jest jednym z takich etapów i niektórzy respondenci wspominają go negatywnie.

Nie wiedziałam, dlaczego chodzę do innej szkoły, skoro koleżdy i koleżanki chodzą do tej najbliższej. Nikt mi tego nie wytłumaczył, rodzice mówili, że tak trzeba. Chyba bali się nazwać to po imieniu, że jestem

niepełnosprawna. Dowiadywałam się od innych, że do mojej szkoły chodzą dzieci z niepełnosprawnością. Dopytywałam rodziców, unikałam znajomych z podwórka, aż w końcu już nikt nie chciał ze mną przyjaźnić się. (K)

Jak widać, respondentka czuła jedność z grupą, była jej częścią. Początek edukacji, a następnie zmiana szkoły spowodowały rozerwanie ukształtowanych więzi. Analiza przeprowadzonych wywiadów pokazała, że w większości przypadków w pamięci badanych rówieśnicy z wczesnego dzieciństwa stanowili grupę akceptującą cechę, jaką jest niepełnosprawność. Natomiast moment rozpoczęcia edukacji był chwilą przełomową, kiedy dotychczasowi koledzy i koleżanki podzielili się na akceptujących i tych niechących wpuścić do swego grona kogoś, kto czymś się różni. Wyznacznikiem różnicującym była często inna szkoła, to znaczy ta, do której uczęszczali niektórzy badani. Bez względu na to, czy była to szkoła specjalna czy integracyjna, była miejscem, w którym większość badanych dowiadywała się o swojej niepełnosprawności. Z wypowiedzi respondentów wynika, że w większości przypadków był to moment, w którym samotnie uświadamiali sobie swoją inność albo podobieństwo do rówieśników.

Pamiętam moment, kiedy pierwszy raz poszłam do szkoły, tak jak moi rówieśnicy byłam szczęśliwa. Pamiętam jak dziś białe rajstopki, kokardki we włosach. Wtedy jeszcze nie wiedziałam, co mnie czeka. Ale pamiętam, jak nie potrafiłam nauczyć się pisać tak jak inni, popełniałam wiele błędów, rodzicom nie podobało się, że jestem „trochę głupia”, bo tak to ujmowali. Zmienili mi szkołę, zaczęłam uczęszczać do szkoły specjalnej. (K)

Grupa rówieśnicza z czasów szkoły pojawia się bardzo często w wywiadach, jest mocno zakotwiczona w biografii badanych. Respondenci wracali do niej pamięcią, porównywali z sytuacją obecną. Pomimo że moment rozpoczęcia edukacji oraz przejście z jednej szkoły do drugiej były przedstawiane przez niektórych badanych jako negatywne doświadczenie, to odnosząc to do późniejszego życia, respondenci przeformułowali te doświadczenia z negatywnych na pozytywne.

Miałam dużo kolegów i koleżanek z podwórka. Zaczęłam chodzić do szkoły, ale później musiałam ją zmienić, zaczęłam chodzić do specjalnej. Tam poznałam bardzo fajnych ludzi, razem byliśmy z nimi później w internacie. Wspieraliśmy się zawsze, jak mieliśmy wrogów, to tych samych, jak kogoś lubiliśmy, to zawsze też tych samych. Zabawne, ale tak było. (K)

W szkole miałam problemy, miałam specjalny program nauczania. Nie miałam przez to jakichś przewisk, moi koledzy z klasy nie dawali mi odczuć tego, że z czymś sobie nie radzę. Nawet kiedyś powiedziałam, że chcę robić to co inni. Nauczycielka mi pozwoliła, ale nie byłam w stanie. Dzisiaj jednak zdaję sobie sprawę z tego, że tylko dzięki temu, że dostosowywano do moich możliwości różne treści nauczania, umiem pisać i czytać. (K)

Grupę znaczących innych można też nazwać grupą odniesienia, która stanowi układ porównawczy dla oceniania siebie i swojej pozycji. Socjologowie wypracowali pojęcie grupy normatywnej, która wyznacza, jakimi wartościami powinna się kierować osoba, aby zaistnieć w grupie (Turowski, 2001).

Zwrócono na to szczególną uwagę, ponieważ po pierwszej analizie wywiadów wydawało się, że osoby z tą samą cechą stanowiły grupę odniesienia w życiu badanych. Jednak dalsza analiza pokazała, że uczestnicząc w niej, respondenci nie porównywali siebie z innymi, nie kierowali się ich opiniami. Tą właściwą grupę odniesienia w obu krajach stanowili znaczący inni będący autorytetami w życiu badanych. Należy zaznaczyć, że grupy odniesienia nie można utożsamiać z pojęciem grupy, ponieważ czasem jest to pojedyncza osoba (Shibutani, 1962), co znalazło swoje odzwierciedlenie w wywiadach. Badani wskazywali różne osoby, często byli to nauczyciele, z którymi respondenci mieli pierwszą styczność z momentem rozpoczęcia przez nich edukacji.

Bycie osobą z niepełnosprawnością towarzyszyło badanym przez całe życie, mówili o tym otwarcie, z tym że wykazywały potrzebę przynależności i identyfikacji z jakąś grupą, co jak pokazały przeprowadzone badania było dla nich najbardziej istotne w środowisku szkolnym. W niektórych wywiadach, respondenci mówili o sobie „my”, „razem”. Była to ich perspektywa widzenia siebie w grupie. Badanie pokazało, że „my” najczęściej opisywało wspólne działania, różne aktywności, co stanowiło kotwicę wokół której osoby z niepełnosprawnością budowali swoją tożsamość psychospołeczną.

Podsumowanie

Wspomniany wcześniej Mead (1975) określa działanie społeczne, jako działanie połączone. Pojęcie „my”, które symbolizowało też sformułowanie „ja wśród innych”, wiązało się ze wspólnym działaniem, w którym uczestniczyli respondenci. Działanie społeczne nie zawsze jest współpracą, często jest czynnością połączoną dwóch osób.

„My” w wypowiedziach respondentów stanowiło kotwicę poczucia tożsamości. Im częściej pojawiało się w narracjach, tym tożsamość psychospołeczna narratorów wydawała się stabilniejsza. Na podstawie przeprowadzonych wywiadów można stwierdzić, że relacje badanych z innymi odgrywają ważną rolę w budowaniu tożsamości psychospołecznej. Na temat podejmowanych relacji badani mówili o grupach znaczących osób, nazywanych przez nich „znaczący inni”, którymi są dla nich: rodzina, rówieśnicy, szkoła, osoby z tą samą cechą, autorytety. Przez relacje z innymi badani identyfikowali się z grupą, sytuowali siebie w świecie społecznym.

Literatura

Blumer, H. (1973). A note on Symbolic Interaction: Reply to Huber. *American Sociological Review*, nr 6, s.797-798.

Boski, P., Jarymowicz, M., Malewska - Peyre, H. (1992). *Tożsamość a odmiennosc kulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo IP PAN.

Cantor, N., Mischel, W. (1993). Prototypy w postrzeganiu osób. W: T. Maruszewski (red.), *Poznanie, afekt, zachowanie* (s. 20-52). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Chlewiński, Z., Kurcz, I. (red.). (1992). *Stereotypy i uprzedzenia. Kolokwia psychologiczne*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.

Chodkowska, M., Szabała, B. (2012). *Osoby z upośledzeniem umysłowym w stereotypowym postrzeganiu społecznym*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Glaser, B.G., Strauss, A.L. (2009). *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*. Kraków: Wydawnictwo Nomos.

Goffman, E. (1963). *Stigma. Notes of the management of spoiled identity*, New York: Touchstone Book.

Hałas, E. (2006). *Interakcjonizm symboliczny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Kamińska - Feldman, M. (1994). Wokół problemu dehumanizacji innych : prośba uchwycenia zjawiska stygmatyzacji. W: M. Jarymowicz (red.), *Poza egocentryczną perspektywę widzenia siebie i świat* (s.63-83). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.

Krause, A. (2010). *Paradygmaty pedagogiki specjalnej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza impuls.

Malewska-Peyre, H.(1981). Poczucie tożsamości i konflikt kulturowy. Zarys problematyki badawczej. *Studia psychologiczne, nr 20*, s.23-36.

Mandrosz-Wróblewska, J. (1988). *Tożsamość i niespójność ja a poszukiwanie własnej odrębności*. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk-Łódź: Wydawnictwo Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.

Mead, G.H. (1975). *Umysł, osobowość i społeczeństwo*. Tł. Zofia Wolińska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Pilch, T., Bauman, T.(2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa: Wydawnictwo Żak.

Shibutani, T. (1961). *Society and Personality. An Interactionist Approach to Social Psychology*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Stryker, Sh. (1980). *Symbolic Interactionism. A Social Structural Version*. Menlo Park: Benjamin Cummings Publishing.

Turner, J.H. (1985). *Struktura teorii socjologicznej*. Tłum. J. Szmatka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Turowski, J. (2001). *Socjologia. Małe grupy społeczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Wołowicz-Ruszkowska, A. (2013). *Zanikanie? Trajektorie tożsamości kobiet z niepełnosprawnością*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.

The author pays attention in the article to the determinants of forming the personalities of children with violations of the intellectual development. Thus, it is underlined, that personality is being formed under the influence of different factors, among which the most meaningful are space and social reality, beginning from the birth.

The article includes widely presented investigations of many psychologist scholars, which were oriented at studying children with intellectual backwardness with the aim of forming their personalities. Therefore, the attention is paid to the family role at the decision of this problem. Meaning of the educational influence is underlined as important one at the process of forming the children with bordered physical and mental abilities as full-value citizens of the society.

The author of the article underlines also that, in spite of existing stereotypes and prejudices, people with violations of the intellectual development try to take part in different social situations, forming their “self” at the time of many years. Therefore, the process of their personalities’ development in the world, full of changes and dangers, is a sphere of scientific activity, which opens a lot of new in a human, helps it to percept oneself not only as an individual “self”, but also as a collective “we”.

Key words: human, personality, invalidity, social group, stereotypes, investigation, development, society.

Отримано: 6.02.2015 р.

